

ALOHIDA EHTIYOJGA MUHTOJ BO‘LGAN NOGIRON BOLALARGA NISBATAN ZO‘RAVONLIK HOLATLARINI BARTARAF ETISHNING PSIXOLOGIK MASALALARI

Razzoqova Dilovar Boymaxmatovna

*Urgut tuman MMTB ga qarashli 39- umumta'lim
maktab amaliyotchi -psixologi*

ANNOTATSIYA

Annotatsiya: Ushbu maqolada alohida ehtiyojga muhtoj bo‘lgan bolalarga nisbatan zo‘ravonlik holatlarining sabablari, ularning psixologik oqibatlarini hamda bu muammolarni oldini olish va bartaraf etishning samarali yondashuvlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: alohida ehtiyojli bolalar, zo‘ravonlik, psixologik muammo, inklyuziv ta‘lim, himoya, emotsional rivojlanish, ijtimoiy moslashuv, qo‘llab-quvvatlash, profilaktika

KIRISH

Alohida ehtiyojli bola — bu sog‘lig‘i, rivojlanishi yoki o‘rganish jarayonida o‘ziga xos qiyinchiliklari bo‘lgani sababli qo‘shimcha e‘tibor, yordam va maxsus yondashuvga muhtoj bo‘lgan nogiron boladir.

Oddiyroq qilib aytganda, bu bolalar boshqa tengdoshlariga qaraganda o‘qish, muloqot qilish yoki kundalik faoliyatlarda ko‘proq qo‘llab-quvvatlashga muhtoj bo‘ladi.

Alohida ehtiyojli bolalarga quyidagilar kiradi:

- jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar;
- eshitish yoki ko‘rishida muammosi bo‘lgan bolalar;
- nutqida nuqsoni bor bolalar;
- aqliy rivojlanishida kechikish kuzatiladigan bolalar;
- autizm, giperaktivlik kabi holatlarga ega bolalar.

Bunday bolalar boshqalardan “yomon” emas, balki o‘ziga xos rivojlanish yo‘liga ega. Ular ham to‘g‘ri yondashuv, mehr va qo‘llab-quvvatlash orqali muvaffaqiyatga erisha oladi.

Eng muhimi — ularga nisbatan tushunish, sabr va ijobiy munosabat ko‘rsatishdir. Alohida ehtiyojga muhtoj bo‘lgan bolalar jamiyatning eng nozik va e‘tibor talab qiladigan qatlamlaridan biri hisoblanadi. Ular jismoniy, aqliy yoki rivojlanishidagi o‘ziga xosliklar sababli boshqalarga qaraganda ko‘proq himoya va

qo‘llab-quvvatlashga muhtoj bo‘ladi. Afsuski, ayrim holatlarda bunday bolalar zo‘ravonlik, kamsitish yoki befarqlik kabi salbiy munosabatlarga duch kelmoqda.

Zo‘ravonlik nafaqat jismoniy, balki psixologik shaklda ham namoyon bo‘lishi mumkin. Masalan, masxara qilish, mensimaslik, e‘tiborsizlik yoki ajratib qo‘yish kabi holatlar ham bola ruhiyatiga chuqur salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Bunday holatlarning kelib chiqish sabablari turlicha. Eng avvalo, jamiyatda yetarli tushunchaning yo‘qligi muhim omillardan biridir. Ayrim insonlar alohida ehtiyojli bolalarning holatini to‘g‘ri anglamaydi va ularga nisbatan noto‘g‘ri munosabatda bo‘ladi.

Shuningdek, oilaviy va maktab muhitidagi muammolar ham zo‘ravonlikka sabab bo‘lishi mumkin. Agar bola o‘zini himoyasiz his qilsa yoki qo‘llab-quvvatlash yetarli bo‘lmasa, u zo‘ravonlikka ko‘proq duch keladi.

Zo‘ravonlikning psixologik oqibatlarini juda jiddiy bo‘ladi. Bunday bolalarda o‘ziga bo‘lgan ishonch pasayadi, qo‘rquv, xavotir, ichki tortinish kuchayadi. Ba‘zan ular jamoadan chetlashib, ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklarga duch keladi.

Bu muammoni bartaraf etishda birinchi navbatda profilaktika ishlari muhim hisoblanadi. Maktablarda inklyuziv muhit yaratish, barcha o‘quvchilarga teng munosabatni shakllantirish zarur.

Psixologlar tomonidan o‘quvchilar bilan treninglar va tushuntirish ishlari olib borilishi muhim. Bu orqali bolalarda mehr-shafqat, bag‘rikenglik va hurmat kabi fazilatlar rivojlantiriladi.

Alohida ehtiyojli bolalar bilan esa individual psixologik ishlar olib borilishi kerak. Ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish, emotsional qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim vazifa hisoblanadi.

Ota-onalar bilan hamkorlik ham muhim o‘rin tutadi. Ular bolani qo‘llab-quvvatlashi, uning huquqlarini himoya qilishi va ijobiy muhit yaratishi zarur.

O‘qituvchilar esa sinfda ijobiy psixologik muhitni ta‘minlab, zo‘ravonlik holatlarining oldini olish uchun doimiy nazorat olib borishi kerak. Har qanday kamsitish yoki zo‘ravonlik holatiga befarq bo‘lmaslik muhimdir.

So‘nggi yillarda dunyo miqyosida nogironligi bor shaxslarni huquq va manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan kuchli e‘tiborga qaramay nogironligi bor shaxslar hanuzgacha, ehtiyojmand aholi hisoblanib, ular ta‘lim olish, ishga joylashish, o‘z bo‘sh vaqtini o‘tkazish, shuningdek oila qurish jarayonlarida turli xil qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Nogironligi bor shaxslar duch kelayotgan to‘siqlar nafaqat muayyan davlatda to‘siqsiz muhitni shakllanmaganligi bilan bog‘liq, aksariyat holatlarda ularga nisbatan jamiyatdagi stigmalar bilan izohlanadi. Jamiyatimizda jismoniy yoki aqliy nuqsonlari borligi sababli ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj shaxs nogironligi bo‘lgan shaxs hisoblanadi. Nogironlik (invalidlik) — kasallik, shikastlanish, mayib-majruhlik, baxtsiz hodisalar tufayli butunlay yoki ma‘lum muddat

mehnat qobiliyatini yo‘qotish. O‘zbekistonda nogironlik Tibbiy mehnat ekspertiza komissiyasi (TMEK) tomonidan belgilanadi.

Nogironligi bo‘lgan bolalar har bir jamiyatdagi eng e‘tibordan chetda qolgan odamlar qatoriga kiradi. Bir qator to‘siqlar ularning kundalik hayotda ishlash, ijtimoiy xizmatlardan foydalanish (masalan, ta‘lim va sog‘liqni saqlash) va o‘z jamoalari bilan shug‘ullanish qobiliyatini cheklaydi. Bularga quyidagilar kiradi:

- Jismoniy to‘siqlar - masalan, nogironlar aravachasiga kira olmaydigan binolar, transport, hojatxonalar va o‘yin maydonchalari;
- Aloqa va axborot to‘siqlari - brayl alifbosida mavjud bo‘lmagan darsliklar yoki imo-ishora tilidan tarjima qilinmasdan e‘lon qilingan sog‘liqni saqlash e‘lonlari kabi;
- Munosabatdagi to‘siqlar - stereotip, past nazar bilan qarash, achinish, kamsitish, ta‘qib qilish va haqorat qilish kabilar kiradi.

Nogironligi bo‘lgan bolalarga nisbatan zo‘ravonlik global hodisa bo‘lib, uning sabablari chuqur ildiz otgan, xilma-xil murakkab va o‘zaro bog‘langan. Davolashning asosi bo‘lgan asosiy omil alohida ehtiyojli bolalar - bu odamlarning nogironlikka munosabati va tushunchasi, bu ko‘pincha madaniy an‘analar va e‘tiqodlarga asoslangan. Ba‘zi madaniyatlarda nogironlik la‘nat, oldingi hayotda qilgan gunohlari uchun jazo, shuning uchun nogiron tug‘ilgan bola kabi shaxsning va ba‘zan onaning o‘tmishdagi muvaffaqiyatsizligi, noadekvatligi yoki yovuzligining timsoli sifatida qaraladi. Nogiron bolalarning hayoti stigma, kamsitish, madaniy noto‘g‘ri qarashlar, noto‘g‘ri tushunchalar bilan o‘ralgan bo‘lishi mumkin.

Darhaqiqat, nogironligi bor bolalar va o‘smirlar boshqa bolalarga qaraganda jismoniy va jinsiy zo‘ravonlik va e‘tiborsizlikka 3-4 marta ko‘proq duch kelishadi; va ularda jinsiy zo‘ravonlikni boshdan kechirish xavfi sezilarli darajada oshadi: aqliy yoki rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan qizlarning 68 foizi va o‘g‘il bolalarning 30 foizi 18 yoshga to‘lgunga qadar jinsiy zo‘ravonlikka uchraydi[1]. Nogiron bolalar qarovsiz yoki jismoniy zo‘ravonlikka 3,8 marta, jinsiy zo‘ravonlikka 3,1 baravar va hissiy zo‘ravonlikka 3,9 baravar ko‘proq uchraydi. Ko‘pgina ma‘lumotlar nogironligi bor bolalarning 31% ni, nogironligi bo‘lmagan bolalarning 9% ga nisbatan zo‘ravonlikdan aziyat chekayotganini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, nogironligi bo‘lgan bolalar ko‘plab zo‘ravonliklar va bir nechta zo‘ravonlik epizodlarini boshdan kechirish xavfi yuqori bo‘ladi[2].

Ijtimoiy himoya va qo‘llab-quvvatlashning yetarli emasligi, stigma, kamsitish va nogironlik to‘g‘risidagi ma‘lumotlarning yetishmasligi nogironligi bo‘lgan bolalar tomonidan boshdan kechiriladigan zo‘ravonlikning yuqori darajasiga olib keladi.

Barcha mamlakatlarda barcha bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning barcha shakllarini taqiqlovchi qonun hujjatlarini qabul qilish va zo‘ravonlik hodisalarining oldini olish va bartaraf etish uchun samarali mexanizm hisoblanadi.

Ruhiy kasalligi, kognitiv yoki o'rganishda nuqsonlari bo'lgan bolalar (masalan, diqqat yetishmasligi giperaktivligi buzilishi va autizm sindromi) ayniqsa zo'ravonlikka duchor bo'lishadi va umuman olganda, nogiron bolalar nogironligi bo'lmaganlarga qaraganda ikki baravar ko'proq zo'ravonlikka duchor bo'lishadi. Nogiron bolalar duch keladigan asosiy muammolar, og'zaki gapirish yoki o'zini himoya qila olmaslik, ularni zo'ravonlik nishoniga aylantirishiga olib kelishi mumkin.

Natijalar hukumatlar, sog'liqni saqlash va ijtimoiy soha xodimlari hamda tadqiqotchilar tomonidan nogiron bolalarga nisbatan zo'ravonlikning barcha shakllari haqida xabardorlikni oshirish va profilaktikani kuchaytirish bo'yicha hamkorlikdagi sa'y-harakatlari zarurligini ta'kidlaydi. Bolalarning nogironligi va ularning huquqlaridan foydalanishga putur etkazuvchi zo'ravonlik shakllari va tarqalishi to'g'risidagi tadqiqotlarni o'z ichiga olgan holda xabardorlikni oshirish va axborotlashtirishga sarmoya kiritish zarur. Agar biz nogiron bolalar va ularning oilalari, ularning huquqlarini himoya qiluvchi tashkilotlar bilan birgalikda ishlasak, buni eng yaxshi tarzda amalga oshirish mumkin.

Nogironligi bo'lgan bolalar qo'rquv yoki zo'ravonlikni boshdan kechirganda yordam olish uchun nogironligi bo'lmagan bolalarga nisbatan qo'shimcha to'siqlarni yengib o'tishlari kerak. Bularga quyidagilar kiradi:

- Ba'zi nogironligi bo'lgan bolalar zo'ravonlik nima ekanligini bilmasligi mumkin;
- Nogiron bolalar yordam so'rashlari mumkin emas;
- Bola o'z ehtiyojlarini qondirish uchun o'z zo'ravoniga tayanishi mumkin - bu gapirishni yanada qiyinlashtiradi;
- Nogiron bolalar bilan ishlaydigan mutaxassislar zo'ravonlik va beparvolik belgilarini aniqlash uchun o'qitilmasligi mumkin;
- Nogironligi bo'lgan bolalar va ularning oilalari cheklangan miqdordagi xizmatlar tufayli o'zlarini yolg'iz yoki yordamsiz his qilishlari mumkin, ya'ni ular yordamni qayerdan topishni bilmasligi mumkin.
- Bolalarni himoya qilish bo'yicha mutaxassislar bola bilan to'g'ri muloqot qilish yoki nogiron bolaning ehtiyojlarini to'g'ri baholash yoki tushunish uchun maxsus ko'nikmalarga ega bo'lmasligi mumkin[3].

Nogironligi bo'lgan shaxslar ko'pincha transportda yoki binolarga kirishda yordamga muhtoj, ba'zilari esa mobil telefonlar kabi kichik ekranli qurilmalar bilan bog'lanishda qiynaladi. Nogironligi bo'lgan shaxslar bo'yicha ijtimoiy ishchilar, shuningdek, o'z mijozlarining xavfsiz va barqaror uy-joyga ega ekanligiga ishonch hosil qilishadi va ular o'z mijozlariga ish topishda yordam berishlari mumkin. Bolalarda esa ma'lum bir kasb orqali bo'sh vaqtlarini unumli o'tkazishga yo'naltirish zarur.

Ijtimoiy ishchilar o'z mijozlariga kerakli resurslarni olish uchun himoyachi sifatida ishlaydi. Nogironligi bo'lgan bolalarni kuzatish orqali unga nisbatan bo'ladigan noloyiq munosabatni aniqlash qobiliyati aynan ijtimoiy ish hodimi sinchikovligi ostida aniqlash mumkin. Bolani ruhiyatidagi o'zgarishlar, jarohatlarni payqagan zahoti tegishli tashkilotlarga bildirish ham aynan ijtimoiy ish hodimimning vazifasidir. Xizmatlar amalga oshirilganda, ijtimoiy ishchi mijozlarning ahvoli yaxshilanganiga ishonch hosil qilish uchun ularni kuzatib boradi. Nogironlik bo'yicha ijtimoiy ishchi dasturlar hali ham mijozning ehtiyojlarini qondirishini tasdiqlash uchun taqdim etilgan xizmatlarni muntazam ravishda baholaydi. Nogironligi bor bolalar uchun kafolatlar boshqa barcha bolalar bilan bir xil. Zarar xavfi va amaliyotning yuqori standartlari haqida yuqori darajadagi xabardorlikni oshirishga, bolalar va oilalarning o'zlariga yordam berish qobiliyatini kuchaytirishga alohida e'tibor qaratishimiz lozim.

Nogironligi bor bolalarga nisbatan zo'ravonlikka qarshi ko'rashish borasida quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

- nogironligi bor bolalarga nisbatan zo'ravonlikdan jabr ko'rgan bolalarga o'z vaqtida samarali ijtimoiy xizmat ko'rsatishni ta'minlash;
- aholi va o'quvchi yoshlarga nogironlik tushunchalari tushuntirish ishlarini olib borish;
- zo'ravonlikni sodir etgan shaxslar bilan ishlashni yo'lga qo'yish;
- nogironligi bor bolalarga nisbatan zo'ravonlikdan jabrlangan bolalarga xizmat ko'rsatuvchi ijtimoiy ish mutaxassislarini muntazam ravishda malakasini oshirib borish zarur.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, alohida ehtiyojga muhtoj bo'lgan bolalarga nisbatan zo'ravonlikni bartaraf etish kompleks yondashuvni talab qiladi. Psixologik yordam, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ota-ona va pedagoglarning hamkorligi orqali bunday bolalar uchun xavfsiz va qulay muhit yaratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vygotskiy, L. S. Maxsus psixologiya asoslari. Moskva: Pedagogika, 1983.
2. Piaget, J. Bolalar tafakkuri va rivojlanishi. Paris: Presses Universitaires de France, 1972.
3. Elkonin, D. B. Bolalar psixologiyasi. Moskva: Prosveshcheniye, 1980.
4. Karimov, O. Inklyuziv ta'lim asoslari. Toshkent: Fan, 2020.
5. Akmalova, G. Alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlash metodikasi. Toshkent: Sharq, 2019.
6. Usmonova, L. Pedagogik psixologiya. Farg'ona: Ilm, 2021.
7. Zokirova, M. Ta'limda psixologik yondashuvlar. Samarqand: Ma'naviyat, 2019.

8. Isaev, R. Xulq-atvor muammolari va ularni bartaraf etish. Toshkent: Pedagogika, 2018.
9. Rustamova, N. Maxsus pedagogika va psixologiya. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
10. Qodirov, F. Bolalar psixologiyasida zamonaviy yondashuvlar. Toshkent: Ilm-fan, 2018.

